

Osmanlı Ordusu 1914-1918 Muharebe Sahalarında Hastalık ve Ölüm (The Ottoman Army 1914-1918 Disease & Deaths on the Battlefields)

Hikmet Özdemir, Çev. Şaban Kardeş.

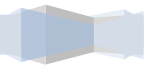
Salt Lake City, Utah University Press, 2008, 274 s.

Mesut UYAR*
Çev. S Esra SAYGILI**

Birinci Dünya Savaşı başladığında Faik (Tonguç) Londra'da bir üniversite öğrencisiydi. Fransız ve Alman arkadaşlar gibi Faik çok geç olmadan İstanbul'u ulaşmak için elinden geleni yaptı. Ona oldukça çok uzak görünen kolordudaki dört aylık temel eğitimde yer almak için oldukça vatansever coşkulu ve

* Doç. Dr., The University of New South Wales, Canberra, Australia, M.Uyar@adfa.edu.au

** Silopi Atatürk Anadolu Lisesi İngilizce öğretmeni, esra_saygili@yahoo.com

hevesliydi. Faik, Kafkas Cephesi'ndeki görevine seçildiğinde olağanüstü bir şekilde onurlandı. Ancak İd'in (Narman) küçük kasabasındaki savaşın sert gerçekleri ile karşı karşıya gelince, zafer hayalleri bir anda sona erdi. Faik ve diğer yeni gelenler, 9 Mart 1915 günü şehir etrafında tüm kullanılabilir araziye kaplayan yüzlerce ceset tarafından karşılandı. Bunlar Sarıkamış'ta Rusların elinde orman yangını gibi yayılan salgının yüz kızartıcı yenilgiden muzdarip bahtsız kurbanlarıydı. Donmuş toprağa binlerce kabir kazmanın imkânsızlığından ötürü, ölü bedenler sadece kereste gibi yığılmıştı. Faik ölü bedenlerle beslenerek canavarlara dönüşen sokak köpeklerini görünce daha da dehşete düştü.¹

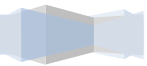
Osmanlı subay ve askerlerinin kişisel savaş anlatılarında benzer hatta daha korkunç hikâyeleri vardır, ama onlar tıbbi destek sorunlarını ve salgın mağdurlarının genel ve kapsamlı resmini değil sadece parçacıkları sunar. Benzer olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın Türk resmi askeri tarihi de konuya ancak bir düzine sayfa ayırarak çok üstünkörü ve kabataslak bir fikir verir. Savaşın çoğu genel raporu, hatta bazı detaylı işlevsel tarihçeleri konuyu tamamen görmezden gelir ya da yayınlanan anı yazısı ve diğer anekdot niteliğinde kanıtları kullanarak konunun üzerini kapatır. Bu hususta Dr. Hikmet Özdemir, bu önemli ve gözardı edilen konuyu açıklamaya çalışarak bilime özgün bir şekilde hizmet etmiştir. Yazarın kitabının, okuyucunun savaş zamanı salgınları ve Osmanlı Ordusuna etkisi üzerine bugüne dek bulabileceği en iyi ve bir hayli kapsamlı kaynaklara dayandığını söylemek yeterlidir.

Kitap, giriş ve sonsöze ek olarak yedi tematik bölümler etrafında yapılandırılmıştır. Kısa giriş bölümünde, Özdemir eski çağlardan salgın hastalık ve savaşlar arasındaki yakın ve ölümcül ilişkiyi göstermektedir. Aynı zamanda kitabın arayışını da "*Birinci Dünya Savaşı sırasında kaç Osmanlı askeri ve hangi sebeplerle zayı oldu?*" sorusunu sorarak açıklar (s. 9). Birinci Bölüm okuyucuya genel bağlam ve Osmanlı'nın daha önceki savaş sürecindeki salgınlarıyla olan deneyimlerinden bahseder. Özdemir'e göre "*Osmanlı İmparatorluğu'ndaki salgınlar öngörülebilir bir seyir izlemiştir*" (s.11). Bulaşıcı hastalıklar göç, deprem, ayaklanma ve en başta da savaşlar da dahil olmak üzere her büyük kargaşanın ayrılmaz bir parçası idi.

Kırım Savaşı sırasında (1853-56) askerler muharebeden çok salgın hastalıkların kurbanı olmuştur. İngiltere ve Fransa değerli ve acı dolu dersler çıkardıklarında, temizlik ve askeri tıbbi desteklerini büyük ölçüde değiştirdiler (Florence Nightengale ve Times William Russell dahil diğerleri gibi savaş muhabirleri), Osmanlı İmparatorluğu ise çok az çaba gösterebildi ve ordusu ve halkı da sıkıntı çekmeye devam etti.

1912-13 Balkan Savaşları, Osmanlı tıbbi destek ve temizlik esasındaki zayıflıkları gösteren iyi bir örnek oldu. Osmanlı sahra ordusu savaş ilanından kısa süre sonra bir dizi feci yenilgiler yaşadı.

¹ Faik Tonguç, *Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Anıları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), s. 13-20, 31-32.

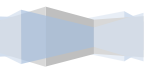
Binlercesi İstanbul'un tüm yollarına akın ettikten hemen sonra da salgınların ölümcül döngüsü başladı. Yazar aşırı kalabalık olan İstanbul'a ulaşınca kadar binlerce mültecinin ve parçalanmış ordunun salgın hastalıklardan korunmak için alınan ümitsiz önlemlerle yollarda, tren istasyonlarında ve kamplarda nasıl öldüğünü anı yazılarını kullanarak canlı tasvirler sunar. Askerler ve siviller arasındaki devasa ölüm faturaları genel tıbbi desteğin, koruyucu ilaçların, temizliğin ve uygulanabilir sağlık bilgisinin önemini farkedilmesinde etkili olmuştur. Hatta Osmanlı yönetimi birçok tıbbi düzenlemeler başlattı ancak 1914'de Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, yapılanlar çok geç ve yetersiz kalmış oldu.

Özdemir Osmanlı tıbbi reformların ve sistemin nasıl çöktüğünü ve özellikle savaşın ilk yıllarındaki korkunç sonuçlarını ilerideki üç bölümde ayrıntılı olarak ele alır. Sarıkamış savaşı ilk salgın olan tifüsün feveran etmesini tetikledi. Tifüs savaşın, kalabalığın ve soğğun hastalığıdır. Geri çekilen Osmanlı Üçüncü Ordusu tifüs salgını yüzünden yağmalandı. Birçok hasta asker tıbbi nakil eksikliği nedeniyle cephelerde kalmak zorunda kaldılar. 1914-15 yıllarında tifüs salgını esnasında altı ay süreyle Sırbistan'da askıya alınan askeri faaliyetlere rağmen, Kafkasya'da savaş kesintisiz olarak devam etti.

Ağır işgücü kıtlığı hastalığa yakalanan askerlerin korunmasını ve tedavisini engelledi. Takviye kuvvetleri, önceki hasta işgalciler tarafından ağır ve gelişigüzel bir şekilde kirletilmiş olan alanlara taşınmak zorunda kaldılar. Daha da kötüsü, askerlerin sivillerle konaklamasıyla nedeniyle salgın hızla yayıldı. Osmanlı doktorları sayıları oldukça fazla olan yaralıların üstesinden gelemedi ve kendileri de hastalığın kurbanı oldular. Yazar sadece Kafkasya'daki (s. 53-67) değil aynı zamanda diğer cephe ve mıntıkalarındaki felaketin resmini çizerek gerçekçi bir tablo ortaya çıkarır. Harp alanı olarak Gelibolu ise İstanbul'a olan yakınlığı nedeniyle lojistik açısından çok şanslıydı. Ayrıca her yerden çok daha fazla askeri ve sivil hastane mevcuttu fakat daha fazla hastanenin ve daha iyi lojistik desteğin de çok fazla faydası olmadı. Osmanlı askeri korkunç bir şekilde acı çekmeye devam etti (s. 73-78).

Çalışmasını ortaya koymak için, Özdemir arşiv belgeleri ve kişisel savaş anlatıları dahil olmak üzere geniş çeşitlilikte kaynak kullanır. Bu bağlamda 5. Bölüm kitabın en önemli bölümüdür. Resmi kaynak ve çağdaş akademisyenler tarafınca sağlanan istatistikleri ele aldıktan sonra, Özdemir en büyük bulgusunu, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Türkçe kısaltması daha çok bilinen adıyla ATASE) arşivinden sunar. Türk Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, Askeri Sağlık Dairesi hastalıklar nedeniyle ortaya çıkan kayıpların tam sayısını bulmak için önemli bir araştırma gerçekleştirdi. Ne yazık ki bu önemli araştırmanın sonuçları, Özdemir'in 2004² yılındaki keşfine kadar tarihe gömülü kaldı. Bu resmi verilerin kesinlikten uzak ve bazı sorunları olmasına rağmen, yine de

² Ahmet Emin Yalman 1930 yılında bu araştırmaların ilk sonuçlarından faydalanmıştır. Anlaşılan bütün veri kümesini görmemiştir.

açık ve detaylı istatistikler sağlar. En önemlisi, savaşla ilgili ölümlerde her dört askerden birinin hastalıktan öldüğünü göstermektedir. Hastane yatış istatistikleri farklı cephelerdeki büyük salgın vakalarını ve bedelini tarih sırasıyla açıkça belirtir. Albay Tevfik Salim (Sağlam), Üçüncü Ordunun sağlık hizmetleri yetkilisi olarak olumsuz iklim koşulları, yol ve ulaşım yetersizliği, giyim eksikliği ve yetersiz beslenme gibi, Osmanlı askerlerinin trajik kaderi arkasındaki nedenleri özetlemiştir (s. 129).

Yazar, çoğunlukla Osmanlı Ordusu kaderi üzerinde duruyor olsa da, Osmanlı sivillerinin savaş esnasında karşılaştığı felaket için bir bölüm (5. Bölüm) ayırır. Toplu nüfus göçleri ve mülteci akımları, kalabalık kamplar ve şehirler, yetersiz beslenme ve açlık, savaş kaynaklı sağlıksız durumlar gibi koşulların büyük salgınlara vesile olduğu bilinen bir gerçektir. Askerler hakkında ayrıntılı istatistikler karşılaştırıldığında, sadece sivillerin felaketi hakkında bazı anılarımız vardır. Bakuba İngiliz Kampında 1919 yılında bir aydan biraz daha fazla bir süre içinde 39.191 mülteci 5089'unun öldüğü gerçeği gibi bazı bilgileri sunar (s. 139-140). Yüzlerce mültecinin kaybolduğu Toroslar'daki Pozantı tren istasyonu örneği gibi ana ulaşım hatları ölüm geçitleri olmuştur (s. 148). Özdemir'in diğer etnik ve dini gruplar hakkında bilgi vererek kaderlerini dengelemek için ve savaş esnasında Ermenilere yaklaşım ve zorla tehcir ile ilgili polemiklerden uzak durmaya çalıştığı görünüyor.

"Hastalık ve ölüm" de Tevfik Salim'in aralarında olduğu olağanüstü insanların hikâyesidir. Özdemir 7.Bölümde onların hikâyelerini anlatır. Osmanlı askeri sihi teşkilatı ilk yıllarda salgın hastalıkların yaygınlaşmasını önlemede çaresiz kaldılar, fakat doktorlar, hemşireler ve sağlık görevlileri cesurca ellerinden geleni yaptılar ve yüzlercesi hastalarıyla aynı kaderi paylaştı (s. 56-58, 178, 180). Tevfik Salim ve diğerleri her şeye rağmen Kafkas Cephesinde, başta tifüs olmak üzere hastalıklara karşı yoğun bir seferberlik başlattı.

Hastalığın önlenmesine karşı ilk çabalar sağlık hizmetleri, kişisel hijyen, atıkların tasfiyesi, yıkanma, pişirme ve içme üzerine yoğunlaştırılmıştır. Abdülkadir (Noyan) ve diğerleri çeşitli bulaşıcı hastalıkların teşhisinde yöntemler geliştirmiş ve geçici ilaç ve tedavi yöntemleri icat etmiştir. Onların cesur çabaları sayesinde Osmanlı askerlerinin sağlığı koruma tedbirleri geliştirilmiş ve büyük salgınlar engellenmiştir. Sonsöz bölümünde Özdemir bulgularını özetler ve savaş sırasında salgın hastalıkların Osmanlı İmparatorluğu'nda oynadığı önemli rolü yeniden vurgular. İki ek ise (Osmanlı yedek subay ile söyleşi ve Hall'in kitabından "Kubbealtı" bir bölüm) kitaba farklı bakış açıları ve biraz renk katmıştır.

Yetersiz çeviri ve redaksiyondan muzdarip olması kitabın esas hayalkırıklığıdır. Yetersiz çeviri okumayı zahmetli ve zorlaştırmıştır. Ayrıca, askeri ve tıbbi terminolojilerin eksik olarak ele alımı yüzünden teknik terimler sadece yanlış çevrilmemiş aynı zamanda gelişigüzel kullanılmıştır. Örneğin

kitabın baştan sonuna kadar tıfusun farklı isimleri belirerek karışıklığa neden olur. Yer isimlerinin İngilizce'ye standart bir çevirisi de yoktur. En yaygın modern biçimini kullanmak, Türkçe ya da original biçimini parantez içinde vermek daha iyi olurdu. Terim ve yer isimleri ile alakalı sorunlar nedeniyle, kitabın dizini sekteye uğrar. Metin içinde de bir dizi hatalar vardır. Örneğin Peloponez Savaşı (431-404 MÖ) sırasında Atina'yı vuran salgın savaşın "sonuna doğru" değil, ikinci yılında başlamıştır (s.2). McFerline (s. 11), Tselonika (s. 18) Dimetoca (s. 23-24) ve Elkuse (s. 161), sırasıyla Macfarlane, Selanik (Selanik) Dimetoka (Dimetoka) ve Elkus olmalıdır. Yıldırım (Jildirim veya Falke) Ordu Grubu'nun (Ordular Grubu değil) kökleşmiş çevirileri "Şimşek" değil "Yıldırım"dır (sf. 31, 158). Alman Yarbay Felix Guse "3. Ordu Komutanı" değil kurmay başkanıydı (s. 41). Avni Paşa "Ordu İstasyonları Müfettişi" değil "Üçüncü Ordu Bütçe ve Nakliye Müfettişi" idi (s. 59). Son olarak, telif hakkı sayfasındaki kısa not (s. iv) durum böyle olmasa da yayınlanmış bir Türkçe kitabın (Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918) çevirisi olduğu izlenimini veriyor. Görünüşe göre, Özdemir'in kitabı yayıncılar tarafından hak ettiği özene kavuşturulamamış. Daha iyi bir düzenleme bu sorunların üstesinden gelebilir ve anlatıyı büyük ölçüde geliştirebilirdi.

Bu tür uyarılar bir yana, Osmanlı Ordusu 1914-1918, lüzumlu bir kitaptır. Yoğun bir şekilde detaylı ve okuması her zaman kolay olmasa da sadece Osmanlı Ordusu ve Birinci Dünya Savaşı ile ilgilenen değil aynı zamanda salgın hastalıklar, sıhhi destek, savaş ve toplum ile ilgilenen herkes için verimli bir şekilde okunabilir bir kaynaktır.

